

Obsessieve jaloezie

Hartenpijn in Marcel Prousts *Op zoek naar de verloren tijd*

Jeroen Vanheste

De westerse literatuur en filosofie kennen een lange traditie van 'idealistische' liefdesgeschiedenissen: verhalen waarin de liefde zich meer in het hoofd afspeelt dan in de werkelijkheid. Zo is er de platonische eros die meer het verlangen naar het abstracte Goede en Schone is dan de wens iemand te veroveren. Middeleeuwse troubadours bezongen hoofse liefde voor een *princesse lointaine*, een verre prinses. De renaissancepoëzie van Dante en Petrarca is geïnspireerd door hun onbereikbare Beatrice en Laura. De Verlichting kent haar romantische dweperijen zoals die van Goethe met zijn boek *Die Leiden des jungen Werthers*. Steeds opnieuw zien we het beeld van een liefde die meer in gedachten dan in werkelijkheid wordt beleefd. In zijn beroemde *De l'Amour (Over de liefde, 1822)* introduceert Stendhal (pseudoniem van Marie-Henri Beyle) de metafoer van 'kristallisatie' voor het proces van idealisering van de beminde vrouw. Een fameus voorbeeld van eigen bodem is Simon Vestdijks *Terug tot Ina Damman*, waarin de hoofdpersoon Anton Wachter niet zozeer houdt van het meisje Ina, als wel van het *idee* dat hij zich van haar gevormd heeft.

De kampioen in dit genre is zonder twijfel de Franse schrijver Marcel Proust (1871–1922). In de romancyclus *Op zoek naar de verloren tijd* wordt verslag gedaan van drie grote liefdesaffaires: de liefde tussen Swann en Odette; de jeugdliefde van de verteller Marcel voor Gilberte; en diens latere liefde voor Albertine. In alle drie de gevallen speelt de verbeelding van de minnaar de hoofdrol. 'De liefde, zelfs in haar bescheidenste aanzetten, is een frappant voorbeeld van het weinige dat de realiteit voor ons betekent,' zegt de verteller hierover, en inderdaad zien we zowel bij Swann als bij Marcel dat de werkelijkheid er niet zoveel toe doet. Swann realiseert zich weliswaar dat de echte Odette heel anders is dan die in zijn hoofd, maar: 'Wie Odette werkelijk was, was niet meer

van zo groot belang.' En Marcel overdenkt dat zijn liefde voor Albertine 'minder een liefde voor haar dan een liefde in mij was.'

Ik richt mij hier op de liefde tussen Marcel en Albertine, met name op de obsessieve jaloezie en hartenpijn waarmee deze gepaard gaat. Jaloezie lijkt op het eerste gezicht niet erg voor de hand te liggen bij een idealistische liefde, want waarom zou je jaloers zijn wanneer de liefde zich in je hoofd afspeelt en de werkelijkheid er niet zoveel toe doet? Zoals zal blijken, is de verklaring voor dit verschijnsel dat juist de jaloezie de idealistische liefde steeds opnieuw tot grote hoogten opzweept.

Marcel Proust

Het cultiveren van de liefdespijn

‘De gelukkige liefde heeft in het Avondland geen dichters gevonden’, schrijft de Zwitserse schrijver Denis De Rougemont in *Liefde en Avondland* (1939): het bezingen van de liefdespijn is ‘de sublieme creatie van de Europese dichters’, een creatie die ‘het diepst de obsessie van het Avondland uitdrukt’. Het is inderdaad opvallend hoe vaak we in de verhalen van Europese schrijvers voorbeelden vinden van een gewenste hartenpijn die bewust gecultiveerd wordt. ‘Ik ben een van degenen die vreugde vinden in hun verdriet,’ zegt de Italiaanse dichter Francesco Petrarca in een van zijn canzones voor Laura. ‘Het lijkt zelfs alsof ik manieren zoek om mijn ogen met tranen en mijn hart met pijn te vullen.’ En de Franse hofse troubadour Chrétien de Troyes schrijft over zijn liefdespijn: ‘Ze behaagt me ondanks dat ze me doet lijden; ik haal genoeg uit mijn ellende, mijn lijden is mijn gezondheid.’

Maar waarom wordt dit lijden opgezocht? Vanwaar dat cultiveren van de liefdespijn? Het antwoord is dat het juist de hindernissen en problemen, en het daaruit voortkomende lijden, zijn die de liefde haar intensiteit geven. Problemen en moeilijkheden vormen als het ware de brandstof voor het spel van de verbeelding: de idealistische liefde gedijt bij moeilijkheden en tegenslag. Dat is ook de reden waarom de idealistische liefde, hoewel zij zich meer in het hoofd afspeelt dan in de wereld, tegelijkertijd wel degelijk een grondslag in de werkelijkheid nodig heeft. Die grondslag is nodig om het spel van de verbeelding op gang te brengen en het telkens weer aan te zwengelen.

De liefde in de werkelijkheid haalt het in de verste verte niet bij de kristallisaties die het hoofd heeft bedacht, zodat hoofd en wereld onvermijdelijk hard op elkaar botsen. Toch is de desillusie die hieruit volgt niet louter negatief en zelfs vruchtbaar, want het is juist het lijden dat de krachten van de kristallisatie aanwakkert. Stendhal schrijft hierover dat de liefde alleen kan gedijen dankzij de moeilijkheden en tegenslag die de verbeelding aan het werk houden. De razende jaloezie die Marcel ontwikkelt voor Albertine is daar bij uitstek een voorbeeld van.

Een meisje met fonkelende, lachende ogen

Wanneer Marcel als jongeman van een jaar of achttien met zijn grootmoeder op vakantie is in Balbec aan de Normandische kust, ziet hij

op een middag een groepje jonge meisjes over de promenade lopen. Hij wordt onmiddellijk verliefd op hen allen tegelijk en op één in het bijzonder, een meisje ‘met fonkelende, lachende ogen en dikke matglanzende wangen onder een diep in het voorhoofd getrokken polomutsje’ dat een onafhankelijke indruk maakt en de leider van het groepje lijkt te zijn. Het is Albertine, die de grote liefde van zijn leven zal worden.

Marcel realiseert zich onmiddellijk dat deze ‘bloeiende meisjes’ alles vertegenwoordigen dat hijzelf, een eenzellige, wat schuwe en cerebrale persoon, niet is en niet kan zijn: levenslustig, expressief, gezond, aantrekkelijk, zorgeloos. Precies dit is wat hem zo aantrekt, want het is juist dankzij deze verschillen dat hij het verlangen voelt ‘naar een leven dat mijn ziel, juist omdat zij er tot nu toe geen druppeltje van ontvangen had, des te gulziger met volle teugen tot een volledig doordrenkt zijn in zich op zou zuigen.’

Niet veel later leert Marcel de groep jongedames nader kennen. Na een moeizaam en haperend begin ontstaat in de loop van het jaar een liefdesrelatie met Albertine die zich afspeelt in de salons van de hogere kringen. Maar na een tijdje is het nieuwe en opwindende ervan af en begint Albertine Marcel te vervelen. Hij staat op het punt de relatie te verbreken als het verhaal een wending neemt: het mechanisme van de jaloezie treedt voor het eerst in werking.

Een geheim tweede leven

In de tijd dat ze elkaar kennen heeft Marcel een paar keer signalen gekregen dat Albertine er een geheim tweede leven op nahoudt. Hij begint vaag te vermoeden dat ze misschien verborgen lesbische verhoudingen heeft. Hij heeft haar een keer met haar vriendin Andrée in het casino van Balbec gezien: de twee dansten intiem met hun borsten stevig tegen elkaar gedrukt. Hij heeft verschillende keren gemerkt hoe Albertine tersluiks keek naar andere mooie jonge vrouwen. Maar deze verdenking bleef aanvankelijk op de achtergrond. Totdat, vlak voordat Marcel de verhouding wil verbreken, toevallig ter sprake komt dat Albertine goed bevriend is met de dochter van de overleden componist Vinteuil, en dat zij plannen heeft om met haar en een vriendin een reis naar Triëst te maken. Marcel weet toevallig dat deze vrouwen bekend staan als ‘beoefenaarsters van het saffisme’, zodat zijn vermoedens over Albertines geaardheid versterkt

ALBERTINE DISPARUE MARCEL PROUST

worden.

Hij wordt overvallen door een allesdoordringende golf van jaloezie en hartzeer. Plots is hij vergeten dat hij eigenlijk wilde breken met Albertine en kan hij nog maar aan één ding denken: haar weghouden bij die jongedames, die kennelijk zijn concurrenten in de liefde zijn.

Marcel weet haar over te halen om af te zien van de reis naar Triëst en met hem mee te komen naar Parijs. Bijna was het voorbij tussen hen, maar dankzij de jaloezie laait de liefde weer op: ‘de woorden: “Die vriendin, dat is Mademoiselle Vinteuil”, waren het Sesam open u geweest, dat ik zelf niet zou hebben kunnen vinden, waardoor Albertine diep mijn verscheurde hart was ingegaan’.

En plotseling is Marcel nu zelfs vastbesloten om met Albertine te trouwen.

Liegen en bedriegen

Albertine gaat met Marcel mee naar zijn familiewoning in Parijs. Ver van haar vriendinnen wordt ze feitelijk tot zijn gevangene, zoals de titel van het vijfde deel van de romancyclus ook luidt. Maar nu Marcel zijn angst voor Albertines geheime leven bezworen heeft door haar te bewaken, verliest ze al snel weer haar bekooring voor hem. Toen ze haar eigen leven leidde, was ze in Marcells verbeelding een wonderlijke en kleurrijke vogel, maar zodra ze voortdurend bij hem is neemt de werkelijkheid de plaats van de verbeelding in:

Doordat ik haar had gezien als een mysterieuze vogel, daarna als een grote actrice van het strand, begeerd, gewonnen misschien, had ik haar wonderbaarlijk gevonden. Eenmaal gevangen in mijn huis, de vogel die ik op een avond met afgepaste tred over de promenade had zien lopen, omgeven door het gezelschap andere jonge meisjes lijkend op meeuwen de hemel weet vanwaar gekomen, had Albertine al haar kleuren verloren.

Marcel verveelt zich als hij bij Albertine is; maar tegelijk laait telkens weer zijn jaloezie op over wat ze mogelijk achter zijn rug doet. Parijs biedt immers evenveel en zelfs nog meer mogelijkheden dan Balbec voor haar verborgen lusten. Dus volgt hij voortdurend haar gangen, vraagt hij een vriendin met wie ze uitstapjes maakt wat ze gedaan hebben, informeert hij bij de chauffeur waar deze haar heen gereden heeft, en probeert hij bij alles wat ze vertelt tegenspraken te ontdekken. Dit wantrouwen en deze jaloezie zijn een zichzelf versterkend proces, want: ‘Zodra de jaloezie is opgemerkt, wordt zij door degene die er de aanleiding van is beschouwd als wantrouwen dat bedrog wettigt. Trouwens wij zijn het die, om te proberen iets aan de weet te komen, het initiatief tot liegen en bedriegen hebben genomen’.

De jaloezie van Marcel is overigens maar al te zeer gegrond. Het wordt steeds duidelijker dat Albertine haar eigen lesbische liefdesagenda heeft. Regelmatig verspreekt ze zich of draait ze zich vast in leugens, bijvoorbeeld wanneer ze zegt een afspraak met de schilder Elstir te hebben gehad terwijl later blijkt dat deze is overleden; of wanneer ze haar vriendinnen ansichtkaarten uit haar naam laat versturen vanaf een plaats waar Marcel denkt dat ze verblijft, terwijl ze feitelijk ergens anders is.

De volledige waarheid blijkt later maar al te duidelijk: ‘Vermoedelijk had Albertine altijd tegen mij gelogen,’ zegt Marcel uiteindelijk, en hij beseft dat ‘wat ik van haar had bezeten, wat ik in mijn hart droeg, maar een luttel beetje van haar was en dat zij de rest [...] altijd voor mij verborgen had.’ Dan begrijpt hij ook waarom hij haar geloofde, of in elk geval zichzelf op een dwaalspoor bracht door ‘al zijn verstandelijke vermogens te besteden aan een metselwerk van twijfel’: hij wilde haar gewoonweg geloven, want ‘het is het verlangen dat geloof baart’.

Verteerd door jaloezie kan Marcel eigenlijk alleen nog echt van Albertine houden wanneer

ze slaapt en hij noch haar geheime handelingen, noch haar geheime gedachten hoeft te vrezen:

Door haar ogen dicht te doen, het bewustzijn te verliezen, had Albertine een voor een haar verschillende menselijkheden afgelegd die mij vanaf de dag dat ik haar leerde kennen hadden teleurgesteld. [...] Door haar onder mijn ogen, in mijn handen te hebben, kreeg ik die indruk die ik nooit had als zij wakker was, dat ik haar volledig bezat.

Aan passages als deze zien we opnieuw het idealistische karakter van Marcells liefde: het is meer een liefde in hemzelf dan een op Albertine gerichte liefde. Marcel is niet verliefd op de persoon Albertine, maar op het beeld van haar zoals hij voor het eerst zag op de promenade van Balbec, energie en vrolijkheid uitstralend.

Het bovenstaande citaat komt onaangenaam over: het is duidelijk dat Marcel Albertine niet respecteert en liefheeft om wie ze is, maar haar naar zijn eigen beeld wil vormen. Je zou kunnen denken dat hij macht over haar wil uitoefenen, maar dat is niet helemaal waar het om draait. Het draait steeds op de eerste plaats om de botsing tussen hoofd en wereld. In de hele romancyclus van Proust lezen we hoe de verteller de wereld ervaart: werkelijk contact met anderen, echte vriendschap of liefde is allemaal onmogelijk, want ‘de mens is het wezen dat niet uit zichzelf kan treden, dat anderen alleen kent in zichzelf’.

Eb- en vloedbeweging van de liefde

Maar als Marcells liefde zich vooral in zijn hoofd afspeelt, waarom wordt hij dan toch zo jaloeers? Het antwoord is dat, zoals ik net al noemde, juist de hartenpijn van de jaloezie brandstof vormt voor de verbeelding. Door de saaie alledaagsheid van de werkelijkheid hebben idealisaties de neiging om uit te doven. Het lijden kan de kristallisaties nieuw leven inblazen, de jaloezie kan in één oogwenk het vuur van het verlangen weer hoog doen opblazen. De jaloezie ondermijnt de liefde dus niet, ze voedt haar juist, zij het op een negatieve wijze.

De gedachte dat Albertine zich aan een ander geeft is onverdraaglijk en maakt haar opnieuw aantrekkelijk en onmisbaar voor Marcel, die haar daarvoor niet interessant meer vond. Dat geldt vermoedelijk nog meer wanneer die ander een vrouw is, omdat dit voor Marcel een raadselachtig

element toevoegt aan zijn fantasiebeelden.

Zo ontstaat een voortdurende eb- en vloedbeweging van hun liefde. Daarin worden periodes van landerigheid, waarin Albertine als ‘grauwe gevangene’ haar ‘kleurloze zelf’ is, afgewisseld met momenten van razende jaloezie waarin ze weer even ‘de glanzende actrice van het strand’ is. En zo volgt na elke toenadering een nieuwe verwijdering en concludeert de verteller: ‘Ieder bemind wezen, zelfs tot op zekere hoogte ieder wezen, is voor ons een Janus, het aangezicht dat ons bevalt vertonend wanneer dat wezen ons verlaat, en het vreugdeloze aangezicht als wij weten dat het bij voortdoring tot onze beschikking staat’.

Wie was zij?

Nadat Marcel Albertine op een grote leugen heeft betrapt en ze een zware ruzie hebben gehad, is voor hem de maat vol. Hij besluit weg te gaan en bij wijze van symbolische afsluiting van deze periode in zijn eentje een reis naar Venetië te maken. Hij heeft een reisgids en spoorboekje besteld om de reis voor te bereiden. Maar als hij de volgende dag wakker wordt, blijkt dat Albertine die ochtend vroeg haar koffers heeft gepakt en vertrokken is. ‘En toen – zo onwetend kan men zijn over wat men in zich draagt, immers ik was overtuigd van mijn onverschilligheid jegens Albertine – werd mij de adem benomen en hield ik mijn hart vast.’ Het vertrek van Albertine doet zijn liefde voor haar weer opblazen, vooral omdat het haar eigen beslissing is geweest: ‘Albertine herrees door mijn jaloezie.’

Hij is volkomen wanhopig: want nu zij is vertrokken, is er direct weer ‘die razende behoefte om haar terug te krijgen.’ Het zojuist beschreven mechanisme is weer in werking getreden: nu Albertine een ‘voortvluchtige’ (de titel van het zesde deel van de romancyclus) is, kan ze weer ‘een wezen van de verbeelding’ worden en daarmee begerenswaardig. Marcel doet er alles aan om haar terug te krijgen, zoekt uit waar ze is, schrijft haar brieven en belooft krankzinnige geschenken, zoals een jacht en een Rolls-Royce. Het lijkt hem te lukken, maar net als hij haar zover heeft gekregen dat ze terugkeert, ontvangt hij een telegram: Albertine heeft een ongeluk gehad en is overleden.

Ook nu speelt zijn jaloezie op, zelfs heviger dan ooit tevoren: want ‘de dood verzacht in niets de kwellingen van de jaloezie.’ Marcel raakt, ook

door de nieuwe dingen die hij over haar hoort, opnieuw in de ban van haar vroegere affaires: 'wat nu voor mij lag [...] was haar verleden.' En de confrontatie met dat verleden is nu zelfs een harder gelag dan toen ze nog leefde, omdat Albertine er nu zelf niet meer is om hem te sussen en zijn vermoedens tegen te spreken. Hij wil het nu voor eens en altijd weten: 'Wie was zij van binnen, waaraan dacht zij, waarvan hield zij, loog zij tegen mij, was mijn leven met haar even erbarmelijk geweest als dat van Swann met Odette?'

Het blijkt allemaal nog veel erger te zijn dan hij al dacht: Albertine heeft een hele reeks van 'saffische avonturen' beleefd, met Andrée, met andere vriendinnen, in de badhuizen van Balbec, in Versailles, in het stadspark van Buttes-Chaumont, in Marcells eigen huis, overall. In zijn masochisme stopt Marcel zijn onderzoekingen niet voordat hij alles te weten is gekomen, elk laatste detail. Hij probeert troost te vinden in andere relaties en bezigheden, maar dat lukt nauwelijks: 'Ik ging achter de ene en achter de andere levende aan, en keerde dan weer terug tot mijn dode.' Pas geruime tijd na haar dood dooft zijn jaloezie langzaam uit en kan hij het achter zich laten.

Terugkijkend realiseert hij zich scherp dat zijn liefde voor Albertine niet zozeer een liefde voor haar als wel een liefde in hemzelf was: een gemoedstoestand die 'de allegorische gedaante van een jong meisje had aangenomen.' Hij beseft uiteindelijk ook dat hij het slachtoffer is geworden van de door hemzelf geschapen illusies: 'Dat is het verschrikkelijke bedrog van de liefde, dat zij ermee begint je gedachten te laten spelen niet met een vrouw die in de buitenwereld bestaat, maar met een pop binnenin je brein [...] een schijnfiguur waarmee je langzaam, tot je verdriet, de werkelijke vrouw tot een gelijkenis dwingt.'

In dat laatste zit het probleem: de werkelijkheid is weerbarstig en laat zich niet tot een gelijkenis dwingen, waarna onvermijdelijk de teleurstelling volgt. 'Naarmate ik nader met het meisje kennis maakte ging die kennis in zijn werk als een aftelling, waarbij elk partje fantasie en verlangen plaatsmaakte voor een notie die oneindig veel minder inhiel.'

De promenade van Balbec waar Marcel Albertine voor het eerst zag

Liefde in ons hoofd

Proust zei over zijn schrijverschap dat hij voortdurend en op elk gebied op zoek was naar algemene inzichten, naar 'grote wetten' die het gedrag van mensen en het verloop van gebeurtenissen kunnen verklaren. Wat hij ons in zijn romancyclus wil tonen gaat dan ook verder dan wat er plaatsvindt tussen Marcel en Albertine. Proust wil algemeen-menselijke mechanismen van liefde, jaloezie en hartenpijn beschrijven. Hij wil tonen dat de liefde zich vooral in ons hoofd afspeelt: ze heeft weliswaar een aanleiding in de werkelijkheid, zoals Marcells ontmoeting op de promenade van Balbec met de groep 'bloeiende meisjes'; maar de verbeelding neemt het al snel over: 'Wij zijn beeldhouwers. Wij willen van een vrouw een volkomen ander beeld te zien krijgen dan wat zij ons heeft getoond'.

Dit leidt onvermijdelijk tot botsingen: want het beeld dat we in ons hoofd hebben gehouden ziet er per definitie heel anders uit dan de werkelijkheid. Deze teleurstelling zou ertoe leiden dat de liefde uitdooft, ware het niet dat deze toch weer kan opflakkeren als het lijden olie op het bijna uitgedoofde vuurtje gooit. Liefde en jaloezie vormen dus een samenhangend geheel. Het hartzeer van de jaloezie wakkert de liefde opnieuw aan. Het is niet liefde maar jaloezie, niet het plezier van het samen zijn maar het lijden van de onzekerheid, die hen bindt.

Is Prousts analyse van de liefde overtuigend? Slaagt hij daadwerkelijk in zijn ambitie om haar 'grote wetten' bloot te leggen? Daar is het laatste woord vermoedelijk niet over gezegd, maar Proust is in elk geval vaak geprezen om zijn inzicht in de menselijke conditie. 'Je kunt

alleen maar het boek wegleggen en naar adem happen,' vond Virginia Woolf; de Franse schrijver Jacques Rivière merkte op dat Proust hem 'angstaanjagend veel' over zichzelf had onthuld; terwijl zijn biograaf Ghislain Diesbach vindt dat Proust met zijn kennis van het menselijk hart andere auteurs voorbijstreeft. Volgens hem kom je als lezer herhaaldelijk passages tegen waarbij je verbluft uitroept: 'Dat ben ik! Dat ben ik!'

Literatuur

De Rougemont, Denis, *Liefde en Avondland*. Amsterdam: Holland, 1949.

Diesbach, Ghislain, *Proust*. Amsterdam: De Bezige Bij, 1993.

Proust, Marcel, *Op zoek naar de verloren tijd* (in zeven delen). Amsterdam: De Bezige Bij, 2002.

Stendhal, *Over de liefde*. Amsterdam: De Bezige Bij, 1995.